

Het boek laat echter meer de indruk achter van een aanklacht dan van een ernstige poging de achtergronden en de motieven van de kerkelijke leiding te verhelderen. Afstand en analyse zijn niet zijn sterkste kanten, integendeel. Bijna op iedere pagina wordt het vingertje beschuldigend in de richting van de hoogwaardigheidsbekleder geheven, en dat maakt de lectuur al snel vermoeiend. Van de methodische problemen en valkuilen, die de betreffende documentatie met zich meebrengt, lijkt de schrijver zich nauwelijks bewust. Zo neemt hij in hoofdstuk *A at face value* de talrijke verwijzingen in de brieven naar het goed godsdienstig leven van de getroffenen enerzijds en dan natuurlijk naar het antigodsdienstige, antikerkelijke, ja communistische karakter van de repressie aan de andere kant. Dat de briefschrijvers wellicht tactische bedoelingen hebben gehad met dergelijke uitweidingen en er bij de kardinaal een gevoelige snaar mee probeerden te raken, dringt maar matig tot hem door.

Ook op het punt van de verklaring voor het zwijgen van Van Roey, hoofdstuk 7, stelt de schrijver teleur. Gevoelsarm, weinig sociabel, autoritair van aard als hij was, liet de kardinaal de ellende van de aan hem toevertrouwde gelovigen nauwelijks tot zich doordringen, aldus dit boek. Factoren zoals de al gememoreerde Vlaams-Waalse tegenstelling of überhaupt de zorg om de kerk buiten het politieke en justitiële vaarwater te houden, speelden volgens de schrijver geen rol. De Nederlandse ervaringen zouden hem op dit laatste punt echter wat voorzichtiger hebben kunnen maken. Hier namen de bisschoppen immers wel expliciet stelling en bepleitten zij openlijk een 'barmhartigheidspolitiek'. En precies dat is hun destijds en achteraf door velen kwalijk genomen: ze zouden er hun godsdienstig-kerkelijk boekje ver mee te buiten zijn gegaan.

Ik neem graag aan, dat er aanleiding bestaat voor een kritische studie naar de kerkelijke houding terzake van de repressie, maar die moet dan wel aan aanzienlijk hogere maatstaven voldoen dan dit boek.

P. Luykx

J. A. van Oudheusden, H. Termeer, ed., *Tussen vrijheid en vrede. Het bevrijde Zuiden, september '44-mei '45* (Zwolle: Waanders, 's-Hertogenbosch: Stichting Brabantse regionale geschiedbeoefening, 1994, 168 blz., f39,50, ISBN 90 6630 484 7).

In 1994 vond een multimediale en multilokale manifestatie in Noord-Brabant plaats over het leven in Zuid-Nederland in het schemergebied tussen vrijheid en vrede vijftig jaar geleden: een initiatief van het samenwerkingsproject van de stichting Brabantse regionale geschiedbeoefening, het Markiezenhof en Waanders uitgevers. Het project omvatte onder meer een videoproduktie, een lesbrieft voor het voortgezet onderwijs, een reizende panelen-tentoonstelling en de bovengenoemde publikatie. De provinciaal historicus van Noord-Brabant, Jan van Oudheusden, en Henk Termeer, in 1994 gepromoveerd op de rol van de illegaliteit in het bevrijde Zuiden, schreven en redigeerden een publieksvriendelijk lees- en kijkboek. De resultaten van recent onderzoek zijn hierin verwerkt tot een samenhangend overzicht van de belangrijkste feiten en ontwikkelingen in het bevrijde Zuiden. In vijf hoofdstukken worden achtereenvolgens militaire, maatschappelijke, bestuurlijke en politieke aspecten van het leven in bevrijd gebied tussen september '44 en mei '45 belicht, een 'voor de Nederlandse geschiedenis zo cruciale periode'. In *Kleio*, het tijdschrift van de VGN, (1994 en 1995) zijn in enkele artikelen deze aspecten ook beschreven. In dit boek vullen op Ach-lieve-tijd-achtige wijze tekst en zwartwit-afbeeldingen elkaar aan. Het beeldmateriaal komt voor het merendeel van het RIOD, uit Brabantse archieven (gemeente- en privé-) en uit het gemeentearchief Leeuwarden. De redactie koos veel lokaal

gekleurde beelden van de bekende bevrijdingsscènes; momentopnamen maken het mijnenveld van onzekerheden, waarin de mensen hun weg moesten zoeken, duidelijk. Verordeningen vanwege het Militair Gezag zoals 'Rijdt niet mee op legerauto's' en waarschuwingen aan de burgerbevolking tegen bijvoorbeeld loslippigheid, affiches met proclamaties. Al die beelden illustreren de thematiek die de hoofdstukken met elkaar verbindt: bevrijd maar nog geen vrede. Direct in het eerste hoofdstuk 'Gemodder in de herfst' verhaalt Jack Didden met vaart en verve van het militaire verloop van de bevrijding, de keuzes waarvoor men steeds weer stond en de redenen waarom de bevrijding elf weken moest duren. Oordelen worden niet geschuwd, als Eisenhower de feitelijke leiding van Montgomery heeft overgenomen, heet het: 'De ijdele Brit voelde zich daardoor nogal gekrenkt' (14). In het volgende hoofdstuk geeft Jan A. van Oudheusden de harde realiteit van het leven in een frontgebied weer. Hij schildert hoe het primaat van de oorlogsinspanning de noden van de burgerbevolking naar het tweede plan verwees. Bevrijd, maar nog geen vrede, het Zuiden was één groot geallieerd legerkamp met wooneilanden erin, niet verbonden door kapotgeschoten bruggen of gekapte telefoonkabels. De ontregeling van het maatschappelijk leven leidde tot angst en onzekerheid én geruchten. Ria van den Heuvel-Habraken onderzocht hoe gebrekkig de informatievoorziening vanuit overheidsinstanties was. Bij de opzet van het voorlichtingsapparaat (al in november 1943) van het Militair Gezag was de regering in Londen uitgegaan van een snelle algehele bevrijding. Nu moest men improviseren, gehinderd door papierschaarste en het ontbreken van bekwame journalisten. Eindhoven, toch de officieuze hoofdstad van het bevrijde Zuiden, beschikte medio oktober over slechts één 'Handboek Militair Gezag'. Gelukkig kon radio Herrijzend Nederland dankzij Philips de lucht in. Uit onderzoek van Marian Omzigt tenslotte blijkt dat de omgang van Brabantse vrouwen en jeugd (die nog niet naar school kon) met geallieerde soldaten evenveel angst voor normvervaging en zedenverwildering opriep als vreugde gaf. Onder kopjes als 'Noord-Nederland lijdt, Zuid-Nederland vrijt' en 'Fijne kerels en keurige meisjes' beschrijft zij de onrust onder de bevolking nu de militairen nog overal ingekwartierd zitten. In zijn bijdrage 'Het bestuur aan de ondergrondse?' geeft Henk Termeer een overzicht van de gezagsverhoudingen en machtsconflicten in het bevrijde gebied. Hij schildert de stekelige sfeer tussen de oud-illegaliteit, met de koningin aan hun zijde, en het tweede kabinet Gerbrandy. Helder beschrijft Termeer de algemene gezagsproblemen, die zich op plaatselijk, provinciaal en landelijk niveau voordeden in het politieke vacuüm van na de bevrijding. De spanningen worden weer uitstekend gevisualiseerd. Jeroen van den Eijnde (gemeentelijk historicus van Vught) geeft met de titel van zijn hoofdstuk 'Niet verbeterd maar verbitterd' aan hoe het bij de wilde arrestaties toeging en hoe beschamend het kampregiem was. De goed-fout-discussie wordt vermeden door 'goed' en 'fout' tussen komma's te plaatsen, de auteur spreekt simpel van collaborateurs zonder nadere begripsbepaling. Tot slot maakt Jan L. G. van Oudheusden de politieke balans op in 'Herstel of vernieuwing'. Hij zet uiteen hoe het intense verlangen naar maatschappelijke en politieke vernieuwing het moest afleggen tegen de organisatorische kracht van de oude gezagsdragers. In zijn conclusie stelt de schrijver de vraag of de vernieuwers met hun vaak autoritaire, corporatistische ideeën, vermengd met Brabantia Nostra-elementen, wel vernieuwers waren. En hiermee zijn we terug bij de thematiek van dit boek: het leven in Zuid-Nederland in het schemergebied tussen vrijheid en vrede. De strijd om de gevolgen van de oorlog te boven te komen door te herstellen ofte vernieuwen, wordt vlot en duidelijk beschreven én belicht door de 300 informatieve afbeeldingen die boordevol informatie zitten — ze zijn namelijk ook nog voorzien van extra uitleggende tekst. Het hele boek geeft verantwoorde informatie, die 'lekker wegleest'.

L. Molenaar, *'Wij kunnen het niet langer aan de politici overlaten ...'. De geschiedenis van het Verbond van Wetenschappelijke Onderzoekers (VWO) 1946-1980* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1994; Rijswijk: Elmar, 1994, 512 blz., f59,50, ISBN 90 389 0191 7).

Kort na het einde van de tweede wereldoorlog ging van de fysicus C. J. Gorter, toen hoogleraar aan de universiteit van Amsterdam, het initiatief uit tot de oprichting van een Nederlands 'Verbond van wetenschappelijke onderzoekers' (VWO), enigszins naar het voorbeeld van de Britse 'Association of Scientific Workers', die als zodanig al bestond sedert de jaren dertig en waarvan inmiddels de meeste fysici en chemici van enige betekenis in Engeland lid waren.

Maar minder dan de Association wilde het verbond als een echte vakbond fungeren in de vooroorlogse betekenis; en meer dan de Association wilde het een 'overtuigingsorganisatie' zijn, hoe moeilijk ook te karakteriseren door de nagestreefde verscheidenheid van de erin deelnemende groepen. Het wilde openstaan niet voor fysici, chemici en medici alleen, maar ook voor mensen uit de maatschappij- en geesteswetenschappen: economen, sociologen, biologen, historici, filosofen, psychologen. Aanvankelijk was de respons uit deze hoek maar heel bescheiden, maar toch trad een aantal vooraanstaande sociologen, historici en politicologen al na enkele maanden tot het verbond toe en trok, gaandeweg, meer deelneming uit hun kring aan.

In weerwil van grote verscheidenheid hadden de leden met elkaar in elk geval de opvatting gemeen, dat wetenschappelijke onderzoekers een eigen, specifieke verantwoordelijkheid droegen inzake de problemen rond het gebruik van wetenschap voor oorlogsdoeleinden, zoals die vooral in de laatste fase van de tweede wereldoorlog manifest waren geworden. De kloof tussen wetenschap en politiek diende overbrugd 'opdat de resultaten van wetenschap (zouden) worden geleid naar die plaats en (zouden) worden benut op die wijze, welke met het welzijn van mens en samenleving het beste strookt(e)'. Daartoe werd sterke invloed van de wetenschappelijke onderzoekers op de toepassing dier resultaten noodzakelijk geacht. De penicillineonderzoeker Ernest Chain, aan wie in 1945 de Nobelprijs werd toegekend, vatte deze opvatting bij die gelegenheid samen in de uitspraak: 'We can't leave it to the politicians any longer', die Molenaar als titel voor zijn proefschrift koos.

'It': dat moest, na Hiroshima en Nagasaki, voor velen wel in de eerste plaats op de atombom slaan en op mogelijk militair gebruik van kernenergie in het algemeen. Zeker ook voor velen binnen het VWO, toen dat in juli 1946 werd opgericht. Maar men had het daar ten eerste nog veel te druk met zichzelf en met het constitueren van een eigen identiteit om zich nu al vast te bijten in 'single issues' — of dat nu atoomenergie betrof of vakbondsangelegenheden of nog wat anders. Zoiets vergde bovendien unanimitieit of minstens een brede wilsovereenstemming binnen het verbond. Daaraan was het nog lang niet toe, ook al had dat verbond een hoog gehalte aan leden met verstand van zaken.

Zeker, de gemeenschappelijke noemer van zo'n keur van intelligente, maar ook zeer verscheiden, mensen was hun verantwoordelijkheidsgevoel: hun ernstige wil om daadwerkelijk te doen, wat zij, als een zekere elite uit de natuur- en maatschappijwetenschappen, beschouwden als hun roeping. Allen beschouwden het helpen oplossen van de wereldproblemen als hun zaak en wilden, elk op eigen wijze en vanuit eigen specialiteit, daaraan hun bijdrage leveren. Maar hier hield de algemene overeenstemming wel op. In een aantal wezenlijke opzichten liepen de gedachten en de ambities toch ver uiteen. Daartegenover was goede wil toch niet helemaal voldoende.

Moest, bijvoorbeeld, het verbond ook zelf een politieke rol spelen of moest het zich bepalen tot geestelijk verzet alleen? Moest het zich, als een denktank, tot een advieslichaam voor de regering ontwikkelen of veeleer ideeën mobiliseren in de samenleving? Daarbij ontwikkelden